

<https://doi.org/10.15407/socium2022.04.009>
УДК [316.4(477):355.48.01(470:477)]:001

Creative Commons Attribution 4.0 International

Черниш Н.Й., д-р соціол. наук, проф., професор кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна, email: nchernysh@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1638-8639>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІОЛОГІЇ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ¹

Стаття побудована на заповідях О.О. Якуби щодо аналізу особливостей розвитку соціологічного знання на всіх його трьох рівнях: загальносоціологічної теорії, теорій середнього рівня і даних емпіричних досліджень. Слід не тільки добре розуміти структурованість соціологічного знання, але й взаємозв'язок всіх складових, а також потребу взаємозв'язку теорії та релевантних їй методів. Показано, що особливості розвитку соціологічного знання в українській соціології на початку ХХІ ст. характеризувалися порушенням цього органічного зв'язку, диспропорціями у будові соціологічного знання. Водночас нині успішно триває пошук нових немарксистських пояснень на найвищому рівні як вступ до розробки нової загальної теорії. За термінологією Дж. Рітцера, можна оцінити ці кондиції як *Мр*, тобто “метатеоретизування-прелюд”, з якої українській соціології слід переходити на кондиції *Ма*, тобто на створення аричної метатеорії. На цьому рівні Україна сьогодення (локальне утворення) висувається у центр глобального, що вимагає переосмислення традиційного соціологічного канону. На рівні теорій середнього рівня в умовах триваючого повномасштабного вторгнення Росії в Україну найбільшої значущості набувають такі дві теорії, як соціологія війни та соціологія нації. Охарактеризовано головні особливості сучасної соціології війни в українській соціології та показано відмінності у двох різних суспільних системах: демократичної та авторитарної, а також головні характеристики сучасної соціології війни, яка неминуче закінчиться перемогою України. На рівні емпіричних досліджень маємо нині найбільші успіхи: від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну і до середини червня 2022 р. представники шести провідних соціологічних центрів країни здійснили вже 35 загальнонаціональних соціологічних досліджень різного характеру; нині їх результати українські соціологи активно представляють у публікаціях та на міжнародних наукових конференціях. Таким чином, структура сучасного соціологічного знання в Україні, за яку так активно виступала професор О.О. Якуба, все ще залишається незавершеною, але можна фіксувати вагомий науковий доробок на сучасному етапі на всіх трьох рівнях. Все це дає можливість оптимістичного погляду на подальший розвиток соціології в Україні і на те, що вона буде спроможна допомогти як у триваючій війні, так і у мирній повесній відбудові.

Ключові слова: структура соціологічного знання, соціальний конон, метатеоретизування, теорії середнього рівня, соціологія війни, мережецентрична війна, онлайн-війна, проксі-війна, бази даних загальносоціологічних опитувань в Україні.

Chernysh N.Yo., Dr. Habil. (Sociology), Professor, professor, department of sociology, Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universitetska Str, Lviv, 79000, Ukraine, email: nchernysh@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1638-8639>

¹ За матеріалами виступу на пленарному засіданні ХХІІ Міжнародної наукової онлайн-конференції пам'яті О.О. Якуби “Соціологія на війні: місія та соціальна відповідальність науки” 3–4 листопада 2022 р. (м. Харків, Харківські соціологічні читання).

© Черниш Н.Й., 2022

DEVELOPMENT SPECIFICS OF UKRAINIAN SOCIOLOGY UNDER THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

*The presentation (and hence the article) is based on the wills of O.O. Yakuba regarding the analysis of the development features of sociological knowledge at all three levels: general sociological theory, middle-level theories, and empirical research data. It is necessary not only to understand the structure of sociological knowledge but also the interrelationship of all components and the need for the interrelationship of theory and methods relevant to it. The article shows that the development features of sociological knowledge in Ukrainian sociology at the beginning 21st century were characterized by a violation of this organic link, disproportions in the structure of sociological knowledge. However, the search for new non-Marxist explanations at the highest level is now successfully underway as an introduction to the development of a new general theory. According to G. Ritzer's terminology, these conditions can be evaluated as *Мр*, i.e. "metatheorizing-prelude", from which Ukrainian sociology should move on to *Мо* conditions, i.e. the creation of an arch metatheory. At this level, modern Ukraine (a local entity) is pushed to the centre of the global, which requires a rethinking of the traditional sociological canon. At level: 2) of middle-level theories, in Russia's ongoing large-scale aggression conditions, two theories, such as the sociology of war and the sociology of the nation, gain the most importance. The author has characterized the main features of the modern sociology of war in Ukrainian sociology, described the differences in the duel between two different social systems: democratic and authoritarian, and showed the main characteristics of the modern sociology of war, which will inevitably end with the victory of Ukraine. At level: 3) of empirical research, we currently experience the greatest success: from the beginning of the phase of the acute military confrontation till the middle of June 2022, representatives of the six leading sociological centres of the country have already carried out 35 national sociological studies of different nature; now Ukrainian sociologists actively present their results in publications and at international scientific conferences. Thus, the structure of modern sociological knowledge in Ukraine, for which Prof. O.O. Yakuba argued, remains unfinished. Still, it is possible to record significant scientific developments at the current stage at all three levels. All this makes it possible to have an optimistic view on the further development of sociology in Ukraine and on the fact that it will be able to help both in the ongoing war and in peaceful post-war reconstruction.*

Keywords: *structure of sociological knowledge, sociological canon, metatheorizing, middle-level theories, sociology of war, network-centric war, online war, proxy war, databases of general sociological surveys in Ukraine.*

Я належу до тих людей, які добре пам'ятають своїх вчителів, до яких, безумовно, належить професор О.О. Якуба – одна із засновниць академічної соціології в Україні, а також науковий консультант моєї докторської дисертації. Спількування з нею було надзвичайно плідним; вона вміла безпомилково визначити не тільки фаховий рівень людини, але й максимально сприяти його підвищенню. У довгих бесідах з нею мені дедалі більш прозорою ставала будова соціологічного знання в усій взаємопов'язаності його складових. Для неї ця будова розпочиналася із загальнотеоретичної основи. На її думку, розпад СРСР і руйнація марксизму та його соціологічної версії – матеріалістичного розуміння історії – призвели до утворення методологічної порожнечі на вищих поверхах соціологічного знання в українській соціології. Вона не виключала можливостей наслідування кращих взірців загальносоціологічного теоретизування і дуже прискіпливо підходила до обрання для перекладу низки класичних соціологічних праць найкращого західного підручника із соціології для видання на

пострадянських просторах. За її участю власне і з'явився переклад 9-го видання підручника Дж. Масіоніса (США); щоправда, це було видання російською мовою для пострадянських республік – України, Росії та Білорусі. Проте серед ініціаторів його видання стояли Київ і Харків, і було це у 2004 р. Минуло понад 10 років від проголошення незалежності, але навіть на початку XXI ст. соціологи посткомуністичних країн були в стадії пошуків заміни марксизму та неомарксизму. Тому з базового підручника Дж. Масіоніса можна було довідатися про альтернативні напрями соціологічного мислення та здійснювати обрання свого соціологічного кредо, а також вживати властиві їм методи.

О.О. Якуба вчила нас (особливо мене) бачити наскрізний зв'язок складових усієї будови соціологічного знання: загальної соціологічної теорії, теорій середнього рівня і сукупності емпіричних даних, отриманих внаслідок здійснення соціологічних досліджень. Дотримання цього засадничого принципу академічної соціології можна проілюструвати на прикладі будови соціологічного знання радянських часів.

Відповідно до цієї схеми, радянська соціологія доби СРСР, як і інші соціальні та гуманітарні науки, мала за загальну соціологічну теорію марксизм. Стосовно розуміння суспільства, марксизм вимагав матеріалістичного його розуміння у вигляді історичного матеріалізму. Згідно з ним, розвиток суспільства прямо залежав від економічних чинників і економічних відносин, так званого базису; всі інші позаекономічні складники входили до надбудови, яку вважали вторинною і меншевартісною. Зміни у надбудові були можливими лише за умов зміни базису; ще меншу роль у цій схемі відігравала людина, нездатна вплинути на суспільний розвиток всередині та поза рамками економічних стосунків. Іншими словами, **осьовим принципом** розуміння суспільства та важелів його розвитку у загальній теорії марксизму слугували економічні відносини.

Саме на цій основі будувалися й теорії середнього рівня, повною мірою залежні від марксистських загальних побудов. Так, роль культури як елемента надбудови була зведена до мінімуму; у підручниках історії доби СРСР розділ про культуру завжди завершував виклад історичного матеріалу. У радянській соціології теорія середнього рівня – соціологія культури – була так званою “м'якою” (soft) культурою, що входить до надбудови; звідси її головна функція – відтворення соціальних відносин (тобто консервативно-зберігаюча функція). Культура тут побутувала як мізерна величина з нечітким статусом і відсутністю автономії. Так само у радянській соціології інші теорії середнього рівня (зокрема, соціологія політики або соціологія дозвілля) традиційно займали нижчі статусні поверхи соціологічного знання.

Рівно так само конкретно-соціологічні дослідження були зумовлені економічним редукаціонізмом, стосувалися більшою мірою аналізу проблем, скерованих, насамперед, на підвищення продуктивності праці та зростання ефективності виробництва. Для їхнього проведення використовували (за виразом Дж. Александера) “слабкі” програми (weak program). У “слабкій” програмі основою є “нещільний опис” (thin description), де сенс виводять із соціальної структури та інших складових базису [1].

З цього правила, вчила нас О.О. Якуба, виходить й інша настанова: обраній загальносоціологічній позиції підкорюються та відповідають не лише теорії середнього

рівня, але й методи емпіричних досліджень. П. Штомпка запропонував свою класифікацію соціологічного знання з виокремленням так званих першої, другої і третьої соціології (табл. 1). Появу своєї третьої соціології П. Штомпка зумовлює двома сучасними методологічними поворотами: поворотом до повсякденного життя (EveryDay Turn) та візуальним поворотом (Visual Turn) [2].

Таблиця 1

**Методологічні джерела соціологічних концептуалізацій
(відповідно до напрацювань П. Штомпки)**

Перша соціологія як соціологія соціальних цілісностей – організмів і систем	Друга соціологія як соціологія соціальних атомів, соціологія поведінки та дії	Третя соціологія як соціологія людського існування та соціального становлення
Макросоціологія	Мікросоціологія	Соціологія людської екзистенції
Об'єктивістська	Суб'єктивістська	Дуалістична
<i>Метапарадигми за лінією класики:</i>	<i>Метапарадигми за лінією некласики:</i>	Соціологія повсякденності з її <i>рубриками:</i>
<i>класична (позитивізм)</i>		глобалізація
<i>неокласична (структурно- функціональний аналіз, неопози- тивізм, неофункціоналізм, пара- дигма конфлікту тощо)</i>	<i>некласична (символічний ін- тераціоналізм, феноменологічна соціологія, етнометодологія, теорія обміну тощо)</i>	метаурбанізація й мегаполіси
<i>посткласична (теорії системного аналізу, теорії індустріального й постіндустріального суспільства тощо)</i>	<i>постнекласична (інтегративна парадигма, діяльнісно- активістська парадигма, гендер- на й феміністична соціологія, постмодернізм, постструкту- ралізм тощо)</i>	розвиток інформаційно- комунікативних технологій
		споживання
		гнучкі форми праці
		перетворення інтимної сфери
		наростання ризиків
		насиченість візуальністю
Методи емпіричних досліджень		
<i>Вербальні за формою</i>		<i>Невербальні за формою, переважно візуальні (їх об'єднує візуальна соціологія)</i>
<i>Переважають кількісні (опитування, Big Data Analysis, кількісний контент-аналіз)</i>	<i>Переважають якісні (інтерв'ю, фокус-групова дискусія, якісний контент-аналіз тощо)</i>	<i>Часто якісні, але також включене/відсторонене (спостереження, експери- мент, аналіз особистих даних, якісний контент- аналіз фотографій, фотоінтерв'ю)</i>

Джерело: складено автором.

Для нас з цієї таблиці важливим є чітко окреслена вимога додержання субординації застосовуваних теоретичних засновків і відповідних їм методик. Іншими словами, від обраної дослідником теоретичної основи навпрост залежать методика емпіричного дослідження. До прикладу, при вивченні великих соціальних процесів і структур неадекватним вважають використання якісних методів. Іншими словами, в сучасній соціології з точки зору фахових вимог до професії будь-яке явище або процес не можна вивчати “взагалі”, без обрання релевантних, органічно пов’язаних теоретичних і методичних процедур.

Крім зазначених пропозицій є приклади застосування й інших осьових принципів соціологічного аналізу: це можуть бути справедливість (А. де Токвіль), технології (Д. Белл), культура (Дж. Александер), мережі (М. Кастельс) тощо. Вони можуть обертатись і у рамках донедавна поширеної двоїстої макро-мікродихотомії, і у вигляді різного роду трійстих або багатопверхових побудов, як у Дж. Рітцера² (табл. 2).

Таблиця 2

Три парадигми соціологічного знання (Дж. Рітцер)

№	Назва парадигми	Автори	Об’єкт дослідження	Методи
1	Парадигма соціальних фактів	Взірець – Е. Дюркгайм; структурний функціоналізм, конфліктологія, теорія систем	Соціальні факти, великі соціальні структури, соціальні інститути	Опитувальні методи
2	Парадигма соціального визначення	Взірець – М. Вебер; теорія дії Парсонса, символічний інтераціоналізм, феноменологія, етнометодологія, екзистенціалізм	Індивід, особистість, людина, актори + визначення соціальних ситуацій та їх вплив на дії і взаємодії	Спостереження, опитувальні методи
3	Парадигма соціальної поведінки	Взірець – Б. Скіннер; теорія обміну та поведінкова соціологія	Неусвідомлена поведінка індивідів, нагороди та покарання	Експеримент

Джерело: [3].

Пам’ятаючи про ці вимоги, які я реконструювала з настанов О.О. Якуби та праць визнаних лідерів світової соціологічної думки, я зробила спробу аналізу особливостей розвитку української соціології з урахуванням всіх трьох її складових і в ускладнюючих умовах триваючої російсько-української війни. Саме цим і була зумовлена **мета статті**, яка полягає у виокремленні особливостей розвитку трьох складових будови соціологічного знання в українській соціології сьогодення.

1. Особливості розвитку загальносоціологічної теорії. Більшість українських (і зарубіжних) аналітиків зауважує, що на руїнах марксизму майже в усіх національ-

² Далі у Дж. Рітцера бачимо вже чотиричленну модель, побудовану на перетині двох континуумів: макро-мікро та об’єктивно-суб’єктивного (там само).

них школах соціології посткомуністичних країн альтернативні загальнотеоретичні побудови з'являються дуже поволі, з креном у бік звичного позитивістичного стилю мислення. Це стосується й української соціології з її виразно окресленим нехтуванням проблемами теорії, насамперед, загальної. Це зрозуміло з огляду на “радянську спадщину” (“Soviet Legacy”), коли теоретизування на верхніх поверхах соціологічної будови поза марксизмом було просто неможливим, а на рівні теорій середнього рівня мало виходити з марксистських постулатів. Пройшло багато часу з проголошення незалежності України, а справа заміни рудиментів старої загальної соціологічної теорії або теорій (як це прийнято у більшості добре розвинутих національних шкіл соціології) триває донині. В Україні перші узагальнюючі спроби створення загальної соціологічної теорії були здійснені наприкінці другої декади ХХІ ст., коли з друку вийшли дві монографії кийвських соціологів. У першій з них [4] була присутня спроба відмови від колишньої панівної загальної теорії марксистського гатунку на користь цивілізаційного підходу, якому надали статус нової метатеорії з відповідними метакатегоріями та поняттями. Зокрема, поняття “суспільно-економічна формація” як ключове в історичному матеріалізмі пропонували замінити поняттям “цивілізація”. Проте тоді (у 2017 р.) це спричинило висновок про те, що Україна входить до однієї цивілізації разом з Білоруссю та Росією, що виглядало нонсенсом у часи першої фази російсько-української війни. У такий спосіб було наочно продемонстровано наскрізний взаємозв'язок і супідрядність загальної теорії, теорій середнього рівня й емпіричних досліджень, а також соціально-практичних наслідків цього зв'язку.

Друга колективна монографія цього ж року видання [5], незважаючи на спорідненість цілей, – встановлення особливостей розвитку сучасного українського суспільства – мала іншу природу, з тяжінням до використання понятійно-категоріального апарату та теоретичних побудов низки природничих наук. Ці особливості було визначено у самій назві: “Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, соціальні практики”. До наукового соціологічного обігу запроваджували такі поняття природничих наук, як сингулярність, емерджентність, лімінальність, складки тощо, а до числа приметних рис українського сьогодення віднесено комбінацію кризи, стану емердженсі та стану виключеності. Це зближує соціологічне бачення сучасного суспільства з новою картиною світу, яка прокладає собі шлях від чотирьох революцій у природознавстві (переважно у фізиці) останніх десятиліть ХХ ст. Водночас ця книга має виразний соціологічний характер, з тісними зв'язками між теоретичними засновками та проведеними авторами емпіричними дослідженнями. Зокрема, в ній допускалася наявність і неглобалізаційних шляхів розвитку.

Особливості розвитку українського суспільства у баченні когорти провідних соціологів було зібрано й оприлюднено у збірці “Українська соціологія у ХХІ ст.”, виданій англійською мовою Харківським національним університетом імені В.Н. Каразіна спільно із Соціологічною асоціацією України (далі – САУ) у 2018 р. [6]. У ній для широкого зарубіжного загалу представлено праці як теоретичного, так і прикладного характеру, а також спроби визначити етапи розвитку світової соціології доби глобалізації та місце в ній української національної школи. Зокрема, автору цієї

статті належить вступна частина, в якій було виокремлено етапи розвитку світової соціологічної думки. Новим у цьому плані є пропозиція виокремлення так званого постглобалізаційного етапу з редукцією глобалізаційних процесів і збільшення уваги до регіональних і локальних утворень.

Мабуть, найхарактернішою колективною працею українських соціологів у напрямі розвитку загальної соціологічної теорії стало видання Інституту соціології НАН України “Соціологічне метатеоретизування: Історія та сучасність” (2019 р.) [7]. В його 22 нарисах представлена переважно історія метатеоретизування, головні здобутки лідерів світової соціології, а також, хоч і у значно меншому обсязі, метатеоретичні прецеденти соціологічного дискурсу України.

Наведу фрагменти свого бачення зрушень у загальнотеоретичному мисленні на прикладі своїх напрацювань. Вони стосуються, насамперед, зміни архітекtonіки світової соціологічної думки стосовно розуміння сучасних реалій, нової конфігурації її складників. Мною було виокремлено такі етапи цих зрушень, як доглобалізаційний, глобалізаційний та постглобалізаційний, з огляду на логіку виокремлення типів суспільств Д. Белла (доіндустріальний, індустріальний і постіндустріальні типи). Згідно з Д. Беллом, кожен з них мав свої домінуючі сектори (первинний, вторинний і третинний), які були присутні практично в усіх типах, але конфігурація яких була різною. У доіндустріальному суспільстві панував первинний сектор, тобто виробництво аграрної продукції; в індустріальному – вторинний з домінуванням машинного виробництва; в постіндустріальному – сектор надання послуг. За аналогією, в розвитку соціологічної думки можливо виокремити три етапи:

1) на першому соціологію розуміли як науку про суспільство (з пануванням західної версії, з формуванням класичного соціологічного канону);

2) на другому соціологія вважалася наукою про людство, що глобалізується (спочатку з домінуванням західної версії, згодом у представленості множинності глобалізацій – вестернізації, істернізації, альтернативних глобалізацій);

3) третій період (на мою думку, з 2016 р.) постає, коли соціологія стає наукою про фрагментоване людство. У ній представлено і класичний канон соціологічного теоретизування, і спроби доповнити його завдяки незахідним моделям і схемам.

У цей період здійснюється переформатування та редукція глобалізації з такими новими характеристиками, як:

– занепад наднаціональних інституцій (таких як ООН, ОБСЄ, МАГАТЕ, Міжнародний Червоний Хрест тощо);

– крах глобальних структур міжнародної безпеки;

– поява нових регіональних акторів і альянсів, таких як Люблінський трикутник (2020 р.), Кримська платформа (60 країн), Київський формат (8 країн, серпень 2022 р.), Рамштайн-формат, Копенгаген-формат тощо.

Що найважливіше, з’являється нове співвідношення глобального та локального, коли локальне стає не лише складовою, але й центром глобального (як у випадку з Україною). У цілому соціологічна констеляція сучасного загальнотеоретичного знання

складається з багатьох кластерів різного масштабу та значущості³: знання про глобалізацію (найоб'ємніший кластер), війну, нерівність, ризики, голод тощо. Ситуація сьогодення визначається переважно взаємним перетином кластерів глобалізації та війни як головним трендом соціологічних теоретичних рефлексій сьогодення. Інші кластери порівняно меншої важливості не випадають з цього сузір'я, але не мають сьогодні такого вітального значення для людства, як перші два. І в обох кластерах теоретизування відбувається реконфігурація уявлень про глобальне та локальне. Раніше локальне з великими труднощами і дуже повільно висувалося на глобальну орбіту, тобто глокалізація була ступеневою і розтягнутою в часі, що знайшло своє відображення у відповідному теоретизуванні. Нині за принципом експоненти локальне (тобто війна в Україні) стрімко увірвалося до глобального простору і майже миттєво стало його центром. Можна вважати відображення такого співвідношення глобального і локального порушенням соціологічного канону в сенсі перегляду колишніх уявлень, а також наповненням новим змістом поняття “глокалізація”. Відтак ця теза вимагає ревізії згаданого канону в частині взаємин глобального, регіонального та локального, розширення меж цього канону завдяки визнанню редукції “класичної” глобалізації в її традиційному розумінні, а також пошуку відповідей на такі питання, які цими обставинами спровоковані. Наприклад, це питання про те, якими є внутрішні резерви глобалізації, як здійснюється її переформатування, чи відбуватиметься й надалі зростання ролі регіоналізму (як внутрішнього, так і зовнішнього), якими є часові характеристики виникнення та зникнення нових соціальних процесів і явищ світового масштабу (чи надалі збереже свою значущість експонента – як висхідна, так і низхідна), наскільки сталою є нинішня роль України як світового лідера в умовах наростання емоційної втоми від війни тощо. Ці та інші питання вимагають пильної уваги соціологів, перегляду і прирощення нового соціологічного знання на перетині двох кластерів: глобалізації та війни.

Нині ж локальне (війна в Україні) залишається в центрі глобальної уваги. Символом є високого роду визнання Президента України В. Зеленського “людиною року” або “найвпливовішою людиною року” у таких поважних світових виданнях, як “The Times”, “The Financial Times”, “Politico”, “Profil” та ін.; нещодавнє присвоєння Україні титулу “країна року” у відомому виданні “The Economist”; спільний сингл і кліп української групи “The Kalush Orchestra” і фінської “The Rasmus” під назвою “In the shadows of Ukraine”, що в перекладі означає “В тіні України”.

На мою думку, сучасна українська соціологія з її загальнотеоретичними здобутками останнього часу перебуває, за означенням Дж. Рітцера, на другій стадії Мр (тобто метатеоретизування-прелюду) на шляху до стадії Ма (тобто створення загальної арочної метатеорії) [3]. Парадокс полягає в тому, що страшні й трагічні події російсько-української війни мають і свої позитивні результати, в даному випадку прискорюють

³ Як засвідчує О. Іващенко, у своїх спільних працях Е. Гідденс і Ф. Саттон виокремлюють 23 таких угруповання теорій про різні сторони дослідження сучасного суспільства.

відмову від “російської спадщини” в галузі загальної соціологічної теорії та слугують активізатором її, цієї мегатеорії, пошуку та конструювання.

2. Теорії середнього рівня. Зазначена вище обставина має своє логічне продовження і стосовно теорій середнього рівня. З великою долею обережності можна твердити, що через недостатню наразі представленість метатеоретичних побудов нового гатунку в українській соціології сьогодення переважаюча увага дослідників зосередилася в площині спеціальних і галузевих соціологій середнього рівня. В центрі такого масштабу теорій нині відбувається осмислення **нових особливостей розвитку сучасного українського суспільства**, насамперед, в сенсі його дивовижної соціальної згуртованості. Українським соціологам слід знайти відповідь, яким чином суспільство з виразним регіональним поділом його територій та інколи полярними поставами його населення протягом короткого часу (з початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну) перетворилося на єдиний соціальний організм, в якому регіональні відмінності перестали відігравати панівну роль, а етнічні особливості набули нового статусу як осердя **нової української політичної нації**.

Власне остання обставина також вимагає соціологічного супроводу.

Здавна в науковій літературі і в широких колах громадськості точилися дискусії щодо здатності народу України вибороти свою державу та відстояти свою незалежність і свій суверенітет. Українці протягом історії інколи набували своєї державності, але щоразу втрачали її. Століттями складалося переконання про глибокий регіональний поділ країни на Захід і Схід, втілений у тезі М. Рябчука про “дві України” [8] та у стереотипних уявленнях про докорінні відмінності жителів різних частин країни у мові, політичних преференціях, релігійних уподобаннях, ставленні до історії тощо. Російсько-українська війна в її агресивній фазі спростувала ці міфи та стереотипи і показала світові нову Україну, єдину в своїй новонабутій ідентичності, абсолютна більшість населення якої нині вважає себе громадянами України.

Історично давнє сперечання про те, чим є сьогодні Україна – нацією-культурою чи нацією-державою – можна вважати розв’язаним. Ця українська політична нація інтегрується довкола ідеї спільного опору російській агресії незалежно від національної приналежності кожного і на повній підтримці діяльності свого війська та вищої влади.

Політична нація будується на єдиних для всього або більшості населення **цінностях**. Використовуючи термінологію Р. Інглегарта, провідним трендом сучасності є перехід від матеріалістичних до постматеріалістичних цінностей. Новітня українська політична нація будується на таких постматеріалістичних цінностях, як вільна і незалежна Україна, де поважають права та свободи усіх, де кожен має право на самовираження і саморозвиток і де матеріалістичного гатунку цінності перестають відігравати провідну роль. На противагу цьому в Росії продовжують панувати цінності матеріалістичного характеру, притаманні більшості населення включно з її збройними силами. Це знаходить прояв у масових масштабах мародерства серед російських військових, грабунках мирного населення та його майна, злочинів і вбивств (зокрема, у Бучі під Києвом), а в самій Росії – у виправданні злодіянь путінського режиму заради власного ситого життя.

Велике значення в аксіологічному просторі українців сьогодні мають європейські цінності, що ґрунтуються на демократичних принципах свободи і прав людини. Звідси прагнення більшості українців до вступу до Європейського Союзу. Натомість в Росії сформувався ціннісний простір тоталітарного характеру з культом однієї особи, в пріоритетні плани якої входить знищення європейської (ширше – західної) цивілізації. Головними цінностями тут є знищення усіх незгодних включно з мирним населенням країн-сусідів, геноцид, культ грубої сили, нехтування життям не тільки примарних ворогів Росії, але й власних військових, тіла яких при відході з українських поселень не забирають, лишають непохованими, мінують. Тому цінності українців спрямовані на майбутнє, а цінності росіян – назад, у варварство. У більш загальному виразі йде двобій цінностей демократії з антицінностями авторитаризму.

Основою нації є *громадянське суспільство*; стосовно України можемо твердити, що таке сильне і відповідальне громадянське суспільство переважно сформоване; сприймаємо це як доконаний факт. Специфікою нових українських реалій є те, що громадянське суспільство і держава не протистоять нині одне одному, а навпаки, відбувається дедалі більш широке їхнє співробітництво, прикладом якого може бути створення у Міністерстві оборони України окремої одиниці – відділу реформ, яке утворили найдосвідченіші волонтери, знавці військової справи з великим досвідом участі у війні. У такий спосіб йде формування нової еліти України, до якої входять цивільні та військові, які показали приклади служіння своєму народові та державі й пройшли випробування війною.

Важливою рисою ціннісного простору країни є *позбуття комплексу меншовартості* українців, що історично формувався і довгий час побутував в умовах бездержавності. Нині українці почувають себе рівними з європейцями та навіть переконаними у тому, що саме вони можуть слугувати прикладом відстоювання європейських цінностей не на словах, а на ділі.

Велику роль у формуванні сучасної української політичної нації відіграє такий чинник, як *соціальний капітал*; в ньому стрижнем слугує довіра до співгромадян та влади. Сьогодні українські соціологи фіксують небачений раніше рівень довіри і до Президента України, і до Збройних сил України, і до інших державних інституцій та недержавних утворень, зокрема волонтерства. І це також зміцнює сучасну українську націю, допомагає інтегрувати та консолідувати всі частини суспільного організму, підґрунтям якого є солідарність.

Ці та інші узагальнення покладено в основу теорій середнього рівня і в майбутньому можуть слугувати формуванню загальної соціологічної теорії, зокрема соціології посткомуністичних суспільств. Наведу лише деякі думки з обсягу однієї з таких гілок соціологічного знання середнього рівня, як *соціологія війни*. Стосовно традиційного, але недостатньо розвинутого в українській соціології напряму досліджень війни до недавнього часу великих і значущих напрацювань було обмаль, якщо не враховувати вагомі доробки І. Руценка [9] та С. Хобти [10], а також публікації М. Требіна [11; 12]. Теоретичні рефлексії та концептуалізації в часи самої війни є нелегкою справою і в галузі теоретичних, і не меншою мірою емпіричних пошуків. До честі представників Інституту соціології НАН України, в цих нелегких умо-

вах вони видали колективну монографію “Українське суспільство в умовах війни. 2022” за редакцією Є. Головахи та С. Макеєва [13], яку можна вважати вдалим синтезом теоретико-емпіричного характеру з відповідним структуруванням її внутрішньої будови. У теоретичній частині ретельно проаналізовано багато важливих питань, зокрема дискусії щодо означень сучасної війни, яка суттєво відрізняється від воєн минулого. Початок третьої світової війни, друга “холодна” війна, перша світова кібер-війна – ці та схожого роду означення вживають для характеристики воєн сучасності включно з російсько-українською. Автори слушно наголошують на докорінно змінених обставинах у світі сьогодення, в якому лише одна є безумовно панівною: це визнання того, що стабільними у цьому світі є лише зміни. Для України сьогодні характерною є ситуація винятковості її становища у світі, що блискавично змінюється, але з анклавами соціального порядку, з новою нормативністю та новою нормальністю. У інших шести розділах книги на основі численних баз даних, насамперед, самого Інституту соціології НАН України, детально проаналізовано такі проблеми, пов’язані з триваючою війною, як загрози та руйнування, інститути та організації, спільноти, соціально-політичні стани й установки, довіра, адаптація, поведінка, масова свідомість та ціннісні очікування. У них також наведено численні труднощі й обмеження, які стосуються організації та проведення соціологічних досліджень у ситуації війни. Насамперед, йдеться про проблеми формування вибірки за відсутності вірогідного знання про генеральну сукупність. Водночас здійснені дослідження демонструють, за словами Є. Головахи, “тотальний оптимізм” громадян країни в оцінюванні напряму змін в українському суспільстві, дій влади, підтримки Президента України, держави, ЗСУ, успішної соціальної адаптації тощо. Ці узагальнення стали можливими внаслідок емпіричних досліджень Інституту соціології НАН України та інших провідних дослідницьких центрів країни.

Дозволю і собі зупинитися докладніше на тих змінах, які зазнала соціологія війни в Україні. У її нових характеристиках саме і відбивається новітній перетин локально-українських і глобальних сюжетів, часто із збереженням традиційного теоретичного бачення. Сучасна російсько-українська війна відображає зіткнення двох світів, двох систем, двох типів суспільств: авторитарно/тоталітарного та демократичного, заснованих на різних типах цінностей, ідентичностей, норм моралі тощо. Це війна двох світоустроїв: варварства та цивілізації. Це війна, де локальний двобій перебуває в центрі світової уваги і (рідше) допомоги та сприяння. Дехто з українських дослідників вважає російсько-українську війну так званою проксі-війною. Так, О. Покальчуку належить думка, що проксі-війна – це найточніший термін для відображення неспокійних реалій російсько-українських відносин [14]. Залишимо в тіні небажання автора уточнити характер цих відносин згадкою про триваюче повномасштабне вторгнення Росії в Україну. На поверхні залишається твердження щодо розуміння цього вторгнення та збройний опір українського війська агресору як проксі-війни, тобто відображення такого стану, коли акцент зроблено на веденні війни “чужими руками”. На мою думку, у цьому контексті це звучить як теза кремлівської пропаганди про те, що Росія воює не з Україною, а з США та НАТО. Це та інші варіації на тему проксі-війни в Україні викликали навіть реакцію речника Держдепартаменту США Н. Прайса, який змуше-

ний був підкреслити, що це не проксі-війна, а пряма і нічим не виправдана агресія Росії проти суверенної сусідньої держави [15].

Соціологічним робить проблематику війни постулат: “Яке суспільство, таке і військо”.

Війна є соціальним явищем, а армія є частиною суспільства. Яке суспільство, така і армія. Як соціальне явище, повномасштабне вторгнення Росії в Україну здійснює колосальний вплив на всі сфери суспільного організму, і тип суспільства зумовлює великий резонанс у перебігу війни. Отже, російсько-українська війна є відбиттям зіткнення двох цивілізаційних моделей, про які йшлося. З одного боку, це зумовлене реалізацією, за висловом очільника Міжнародної соціологічної асоціації С. Ханафі [16], путінської внутрішньої та зовнішньої імперської парадигми, на противагу чому виступила демократична українська парадигма. Російсько-українська війна початку 2022 р. є випробуванням сил, потенцій і резервів, а також міжнародної підтримки цих двох відмінних світоустроїв, що набуває якісно нового характеру. Воєн такого типу у повоєнній Європі ще не було.

По-перше, **військо кожної країни є відбиттям рис і характеристик своїх суспільств.** У нашому випадку військо Росії сформоване за прикладом вертикальної авторитарної (та навіть диктаторської) субординації, характерної для усього російського соціуму. Прийняття рішень і суворий контроль за їхнім виконанням концентровані наверху і доведені до крайності в одноосібному керівництві війною з боку очільника режиму (В. Путіна). І навпаки, з боку України бачимо горизонтальну мережецентричну систему управління військом і ведення воєнних дій. Останнє означає, що всі підрозділи українського війська “зв’язані у сітку” (мережу) і здатні приймати рішення з огляду на конкретну ситуацію, а не чекати вказівок “зверху”. Отже, маємо докорінно відмінні авторитарний і демократичний устрій війська, з яких практика ведення воєнних дій наочно свідчить про переваги саме українського.

По-друге, сучасна війна є також **війною технологій.** Інакше кажучи, тут зійшлися у двобої, з одного боку, старі технології та їхні продукти, а з іншого – новітні сучасні інтелектуальні технології та їхні оречевлені взірці (зброя, набої, снаряди, ракети, засоби зв’язку, амуніція тощо). На цій основі змагаються старі й нові стратегія і тактика ведення бойових дій: якщо росіяни продовжують використовувати технології середини ХХ ст., то українські військові демонструють стратегії й тактичні рішення новітнього часу. У цих умовах зникає усталений в минулому столітті ландшафт поля бою з чітко визначеними лініями розмежування, відтак не існує однієї лінії зіткнень, вона стає дискретною та позначається (з боку українських сил) рейдами невеликих мобільних військових груп далеко всередину рашистського тилу. Виникають “кліщі” та “котли” довкола російських підрозділів, внаслідок чого їм доводиться масово відводити свої угруповання і тікати на великих територіях, уникаючи оточення. Одним з прикладів використання нових технологій є *безконтактний спосіб ведення бойових дій*, який нині набирає силу. З огляду на прагнення зберегти життя своїх військових, українські війська використовують високоточну зброю дистанційно, і лише в умовах знищення сил противника пускають в бій солдатів. Російське керівництво ніколи не

жаліло і не жаліє життів своїх військових; поля України всипані тілами непохованих російських солдатів, що становить екологічну та санітарно-епідеміологічну загрозу життю живих. Іншим прикладом зростаючого використання безконтактних способів ведення сучасної війни є безпілотні літальні апарати – дрони, безпілотники, військові роботи тощо. Безпрецедентним явищем сучасної війни є використання можливостей *нового покоління зв'язку за допомогою космічних осередків надшвидкісного інтернету*. Першість тут належить І. Маску, який ще 28.02.2022 р. надав Україні декілька тисяч компактних установок Старлінку (StarLink) та обладнання до них. Внаслідок цього в українському війську тепер поширена, як її називають, “старлінково-центрична” оборонна стратегія з новим горизонтом управління та зв'язку, коли всі підрозділи взаємопов'язані між собою, добре бачать поле бою, а головне – отримують можливість координації всіх військових сил: піхоти, розвідки, артилерії, засобів ракетного ураження тощо. Нічого подібного у російському війську з його старими технологіями ведення війни немає. Це дає можливість війську маленької країни з невеликими ресурсами за допомогою партнерів з демократичних країн світу вести двобій з переважаючими силами супротивника і часто перемагати його.

По-третє, ще однією рисою війни нового типу є те, що це **“війна в режимі онлайн”**: вона відбувається “тут і зараз”, на екранах телевізорів і мобільних телефонів. Мільйони глядачів з усього світу вже протягом багатьох місяців мають змогу безпосередньо спостерігати за веденням бойових дій і робити висновки про те, чію сторону прийняти і кого підтримувати своїми думками та діями. Онлайн-ефект сучасної війни, згідно з законами глядацької аудиторії, з часом може зменшуватися, наступати “перенасичення” і втома від безкінечних боїв, смертей і страждань мирного населення. Проте в той самий час саме онлайн-характер війни має дуже сильний вплив на формування нових соціальних рухів на підтримку демократичних сил воюючої сторони та на гуманітарну допомогу.

По-четверте, сучасна війна, нібито локальна, **небачено впливає і на внутрішні, і на зовнішні процеси у світі**. Щодо *внутрішніх*, то згідно із соціологічною конфліктологією, як бачимо у випадку з Україною, загроза геноциду українського народу і знищення української державності здатна мобілізувати усіх жителів країни, інтегрувати їх в єдине ціле, сприяти формуванню політичної нації в поліетнічній країні. Що ж до російського суспільства, то в ньому, навпаки, наростає внутрішня конфліктність, яка наразі проявляється у суперечностях між різними угрупованнями пропутінської еліти. Проте мірою наростання воєнних поразок та ефектів від економічних санкцій, різкого збільшення числа “чорних пакетів” із загиблими мобілізованими росіянами та так званих “похоронок” можуть зростати конфліктні, а також відцентрові тенденції та всередині самого російського суспільства, надто в його іноетнічних регіонах за периметром кордонів і в середині самої Росії. Якщо ж ми говоримо про *зовнішні процеси у світі* у світлі російсько-української війни, то, до прикладу, антивоєнні рухи здатні дуже швидко виступати тригерами тиску на владу багатьох країн світу в напрямі підтримки та надання воєнної й фінансової допомоги, як у випадку України. Іншими прикладами наростаючих імпульсів триваючої російської агресії проти демократичної України може стати перегляд усієї системи міжнародної безпеки внаслідок втрати консолідую-

чих і безпекових функцій з боку багатьох колись провідних глобальних міжнародних акторів. На цьому фоні відбувається посилення ролі нових регіональних союзів та об'єднань, члени яких можуть і не з'єднуватися спільними кордонами або навіть континентами.

Таким чином, бачимо, що накопичений від початку російсько-української війни потенціал її теоретичних узагальнень на рівні теорій середнього рівня (таких, як соціологія війни) виводить міркування соціологів на загальнотеоретичний глобальний рівень, що, своєю чергою, свідчить про суголосність поверхів соціологічного знання та представленість у ньому різних складових. Поговоримо про емпіричні дослідження останнього часу в Україні.

3. Емпіричні дослідження. Наступною складовою структури соціологічного знання є сукупність емпіричних баз даних. Саме цей рівень був і залишається найрозвинутішим в українській соціології сьогодення. Викладу цієї проблематики передуватимуть три преліминарні зауваження, які в подальшому здатні слугувати більш чіткому оформленню узагальнень і висновків у цій частині аналізу структури соціологічного знання в сучасній українській соціології.

1. Емпіричні дослідження в соціології можуть відігравати двояку роль. З одного боку, вони є прямим продовженням і апробацією теоретичних положень, закладених в основу різних напрямів і рівнів соціологічного теоретизування. У такому випадку завданням практикуючого соціолога є побудова наскрізної вертикалі з розробкою релевантної програми емпіричного дослідження з її теоретичною інтерпретацією головних понять та їхньою операціоналізацією, тобто з виокремленням відповідних маркерів/показників, з розробкою анкети або гайду інтерв'ю, або фокус-групової дискусії тощо. З іншого боку, соціологічні дослідження є надзвичайно корисними і в тому випадку, коли з'являються нові соціальні реалії, які ще не відрефлексовані належним чином у теорії, не сталася їхня соціологічна концептуалізація. Але це якраз і означає, що в цьому плані перед соціологією розкриваються нові обрії і можливості, а для соціологів є добра нагода виступати піонерами у світі теоретичних інновацій. Це також значно підсилює прогностичну функцію нашої науки, її потрібність для усього суспільства, тим більше в умовах війни.

2. Емпіричні дослідження соціологів доцільно поділити на чотири групи залежно від того, на вивчення яких об'єктів або суб'єктів вони спрямовані. Ця традиція походить від Георг-Зімелівських лекцій відомого американського соціолога Н. Смелзера, виголошених ним у 1995 р. [17]. У них він виокремлює чотири рівні соціологічного аналізу, які можливо застосовувати і в теоретичних рефлексіях, і в емпіричних дослідженнях: мікро-, мезо-, макро- та мегарівні. Відповідно, об'єктами за критерієм носія проблеми є окремі особистості, соціальні спільноти, суспільство та його соціальна структура й соціальні інститути, людство в цілому; за критерієм загальної досліджуваної проблеми – ті одиниці аналізу, які цей рівень уособлюють.

3. Для реалізації дослідницьких стратегій у соціології зазвичай використовують різноманітні методи. Найчастіше застосовують кількісні й якісні, тобто вербальні методи. За даними табл. 1, зараз активно вживають і так звані невербальні, насамперед, візуальні методи, а також суміш методів (Mixed Methods), сенситивні методики тощо.

Емпіричні дослідження українських соціологів розпочалися буквально впродовж декількох днів від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну; їх започаткували 26–27.02.2022 р. співробітники соціологічної групи “Рейтинг”, яка є афілійованим членом Соціологічної асоціації України (САУ), як і більшість інших провідних соціологічних центрів та інституцій в Україні. Оскільки узагальнюючих праць з проведених досліджень ще практично немає, наведемо дані з початку активної фази російсько-української війни до середини червня 2022 р. [18]. Тільки за цей період було здійснено 35 загальнонаціональних опитувань шістьма інституціями: соціологічною групою “Рейтинг”, Інститутом соціології НАН України, Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, Info Sapiens, Factum Group Ukraine. Станом на час подання статті до редакції одна тільки соціологічна група “Рейтинг” представила результати свого 19-го загальнонаціонального опитування стосовно підсумків року та очікувань від майбутнього⁴. Рідшою за темпами проведення, але не менш важливою є дослідницька діяльність КМІС: лише останнім часом його вчені здійснили соціологічний аналіз відчуття особистої належності українців до національного опору ворогові (09.11.2022 р.), ставлення українців на території України до українських біженців в Європі (11.11.2022 р.), розвитку місцевого самоврядування та територіальної організації влади (19.12.2022 р.)⁵.

Ці та інші дослідження були здійснені методом телефонного опитування (САТІ) на основі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів. На думку директора Інституту соціології НАН України Є. Головахи, у цілому вони віддзеркалюють “тотальний оптимізм” українців стосовно всіх тих складових нового стану соціальних реалій, про які йшлося. Йдеться про емпіричне підтвердження тез про формування згуртованої української політичної нації з обранням максимально високих показників ідентичності громадянина України; про гомогенність аксіологічного простору українців з домінуванням в ньому європейських цінностей; про становлення дедалі більш згуртованого громадянського суспільства та консолідації соціального капіталу тощо. Всі ці узагальнення базуються на даних емпіричних загальнонаціональних опитувань, в яких не виявлено значних регіональних відмінностей респондентів. Звичайно, може виникнути сумнів щодо цього стану “тотального оптимізму”, але соціологи надають отриманій інформації такого значення. У процесі проведення цих досліджень у респондентів, які мали іншу думку, ніж загально схвалювана, була можливість відмовитися від участі в опитуваннях. Проте, на думку керівника КМІС В. Паніотто, таких налічувалось тільки 7% від усіх, до кого зверталися соціологи. Отже, таке невелике число “відмовників” якраз і демонструє вірогідність отриманих результатів, хоча і про цю групу забувати не слід. С. Дембіцький пропонує також використовувати “шкалу брехні”, коли здійснюють порівняння образу держави з багатьма іншими показниками. Ці та інші дослідницькі фільтри дозволяють висувати прямі й опосередко-

⁴ Дев’ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Підсумки року. Очікування від майбутнього (20–21 листопада 2022). Соціологічна група “Рейтинг”: URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/>

⁵ Київський міжнародний інститут соціології: URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports>

вані свідчення консолідованості українців, єдність їхніх ціннісних орієнтацій та ідентичності, прагнення бачити і відчувати себе єдиною згуртованою нацією. Нині обговорюють проблеми щодо створення загальнонаціональної вибірки, яка відображала б нову генеральну сукупність, розпорошену та видозмінену під час війни, з виокремленням нових соціальних груп і прошарків населення з урахуванням ВПО (внутрішніх і зовнішніх), які налічують мільйони людей. Окремо постало питання проведення опитувань з жителями щойно визволених територій або тих, які перебувають на тимчасово окупованих землях України.

Немає сенсу у продовженні наведення цифр емпіричних досліджень станом на 2022 р., тому що вони дійсно відбивають інтегрування громадян країни в один соціум і, крім того, не дуже відрізняються у деталях з бігом часу. Це стосується як опитувань в Україні, так і в Росії. Парадоксальним для російських респондентів є їхнє вперте небажання, незважаючи на колосальні втрати на фронті та різке погіршення соціально-економічної ситуації, визнавати невідворотну поразку й відмовляти у підтримці путінському режиму. Графічне зображення результатів вивчення громадської думки представників інших країн виглядає як плавна синусоїда із спалахами підтримки України після перемог ЗСУ або викриттям чергових звірств окупантів, із слабким пониженням до плато, але воно ніколи не показує нульовий або від'ємний рівень ставлення до подій в Україні.

Можна сформулювати декілька зауважень щодо особливостей розвитку емпіричних досліджень в Україні та навколо неї. Ці дослідження здійснюють переважно без чіткої методології, з простим зведенням дослідницького пошуку до очевидних проблемних питань сьогодення. Більша частка цих досліджень здійснюється на *макрорівні* соціологічного аналізу і з використанням кількісних методів. Водночас деякі з цих досліджень використовують можливості *мезорівня*, особливо стосовно таких нових соціальних груп населення, як внутрішні та зовнішні переміщені особи, тобто новітні біженці; як групи осіб з посттравматичними станами; представники роз'єднаних родин тощо. Щодо них роблять спроби вживати мікст методів, коли опитування відбувається “віч-на-віч” за допомогою стандартизованих запитальників, водночас сама процедура нагадує розширене інтерв'ю. Нині в Україні є лише поодинокі випадки використання неквантитативних (нових якісних) методів на *мікрорівні* соціологічного аналізу або нових дослідницьких процедур. Дуже мало досліджень проводять спільно з іноземними партнерами як стосовно міжнародної допомоги, так і з питань оцінювання триваючої війни, тобто на *мегарівні* соціологічного аналізу.

Висновки. Наведене дозволяє сформулювати декілька загальних висновків про особливості розвитку української соціології в період повномасштабного вторгнення Росії в Україну, відштовхуючись від напрямних дороговказів О.О. Якуби. Спочатку слід наголосити, що українська соціологія сьогодення демонструє здатність до оптимізації структури соціологічного знання, коли навіть в умовах війни не припиняються пошуки власних метатеорій та теоретичного знання середнього рівня. Дедалі більш рішучою є відмова від використання “радянської спадщини” у побудові як загальнотеоретичного каркасу, так і теорій меншого масштабу. Найчисленнішими та результативними є прикладні дослідження, посилаючись на які, провідні соціологи

країни здійснюють прямі інтервенції в теоретичну галузь з виробленням нових концептів. Це стосується, насамперед, такої галузі соціологічного знання, як соціологія війни. Водночас майже непомітні емпіричні дослідження класичного кшталту, які б здійснювалися за дослідницькою вертикаллю й являли собою органічну цілісність методологічної основи та емпіричних процедур, які на ній базуються. Це і зрозуміло в умовах невизначеності загальнотеоретичних поверхів соціологічного знання. Як тренд позитивного спрямування слід виокремити розширення арсеналу використовуваних методів емпіричних досліджень із зростаючим усвідомленням потреби у неквантитативних методиках стосовно особистостей і нових соціальних груп. Отже, рух до методологічного та теоретичного самовизначення в українській соціології, прагнення до власної ідентифікації є dokonаним фактом, який становить основу для поміркованого оптимізму.

Щодо першочергових завдань на майбутнє, то варто поставити й розв'язати низку проблем. У теоретичному плані це активізація зусиль українських соціологів з подолання фобії до теоретизування взагалі й особливо до вироблення метатеорій, які відображали б нову реальність у сфері перетину глобального, регіонального та локального, увиразнювали специфіку української національної школи соціології, виводили її зі стану навздогінної стосовно провідних світових соціологій, потребу осмислення нових соціальних реалій, які характеризують сучасне українське суспільство в ситуації загостреної фази російсько-української війни. Насиченість соціологічною інформацією, отриманою внаслідок проведення численних емпіричних досліджень, має сприяти виробленню нових соціологічних концептуалізацій і прирошенню соціологічного знання періоду війни.

Список використаних джерел

1. Alexander J.C. *The Meanings of Social Life. A Cultural Sociology*. Oxford: Oxford University Press, 2003. 296 p. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195160840.001.0001>
2. Штомпка П. Третя соціологія / Штомпка П. Соціальний капітал. Теорія міжособистісного простору. Київ: Дух і Літера, 2022. С. 17–36.
3. Ritzer G. *Modern Sociological Theory*. 5th edition. McGraw-Hill Humanities. Social Sciences. Languages, 2000. 792 p.
4. Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір / за наук. ред. М.О. Шульги. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2017. 198 с.
5. Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики / за ред. С. Макеєва, С. Оксамитної. Київ: НАУКМА, Інститут соціології НАН України, 2017. 182 с.
6. *Ukrainian Sociology in the 21st Century. Theory, Methods, Research Results* / ed. by V. Bakirov, E. Golovakha. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University; Institute of Sociology; SAU, 2018. 560 p.
7. Соціологічне метатеоретизування: історія та сучасність / за заг. ред. В. Резніка. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2019. 506 с.
8. Riabchuk M. Ukraine: One State, Two Countries. *Eurozine*. 2002. URL: <https://web.archive.org/web/20120419141945/http://www.eurozine.com/articles/2002-09-16-riabchuk-en.html>
9. Рущенко І.П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. Харків: ФОП Павленко О.Г., 2015. 268 с.

10. Хобта С.В. Соціологія війни як завдання української соціології. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки*. 2016. № 5 (302). С. 126–150.
11. Требін М.П. “Гібридна війна” як нова українська реальність. *Український соціум*. 2014. № 3 (50). С. 113–127. <https://doi.org/10.15407/socium2014.03.113>
12. Требін М.П. Соціологія війни: український контекст. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2015. № 1148. Вип. 34. С. 30–34.
13. Українське суспільство в умовах війни. 2022: колективна монографія / за ред. Є. Головахи, С. Макеєва. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2022. 410 с.
14. Покальчук О. Проксі-війна і інформаційні операції. *LB.ua*. 13.12.2017. URL: https://lb.ua/society/2017/12/13/384643_proksiviyuna_i_informatsiyeni.html
15. Держдеп: Це не проксі-війна. Росія не воює ні зі США, ні з НАТО. *NEWS UA*. 15.12.2022. URL: <https://newsua.one/news-military/76584.html>
16. Hanafi S. Ukraine, Putin’s Imperial Paradigm, and Euro-America. *Global Dialogue*. April 25, 2022. URL: <https://globaldialogue.isa-sociology.org/articles/ukraine-putins-imperial-paradigm-and-euro-america>
17. Смелзер Н. Проблеми соціології. Георг-Зімелівські лекції, 1995. Львів: Кальварія, 2003. 124 с.
18. Лапан Т., Химович О., Черниш Н. Російсько-українська війна: теорія та практика соціологічного осмислення. *Український соціум*. 2022. № 3 (82). С. 28–51. <https://doi.org/10.15407/socium2022.03.028>

Отримано 10.12.22

References

1. Alexander, J.C. (2003). *The Meanings of social life. A Cultural Sociology*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195160840.001.0001>
2. Sztompka, P. (2022). The Third sociology. In P. Sztompka (Ed.), *Social capital. Theory of interpersonal space* (pp. 17-36). Kyiv: Dukh I Litera [in Ukrainian]
3. Ritzer, G. (2000). *Modern Sociological Theory*. 5th edition. McGraw-Hill Humanities. Social Sciences. Languages.
4. Shulha, M.O. (Ed.). (2017). *State of modern Ukrainian society: civilization dimension*. Kyiv: Institute of Sociology NAS of Ukraine [in Ukrainian]
5. Makeyev, S., Oksamytna, S. (Eds.). (2017). *The state of singularity: social structures, situations, everyday practices*. Kyiv: National University of Kyiv-Mohyla Academy, Institute of Sociology NAS of Ukraine [in Ukrainian]
6. Bakirov, V., Golovakha, E. (Eds.). (2018). *Ukrainian Sociology in the 21st Century. Theory, Methods, Research Results*. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, Institute of Sociology, SAU.
7. Reznik, V. (Ed.). (2019). *Sociological metatheorizing: history and modernity*. Kyiv: Institute of Sociology NAS of Ukraine [in Ukrainian]
8. Riabchuk, M. (2002). Ukraine: One State, Two Countries. *Eurozine*. URL: <https://web.archive.org/web/20120419141945/http://www.eurozine.com/articles/2002-09-16-riabchuk-en.html>
9. Rushchenko, I.P. (2015). *The Russian-Ukrainian hybrid war: a sociologist's view: a monograph*. Kharkiv: FOP Pavlenko O.H. [in Ukrainian]
10. Khobta, S.V. (2016). Sociology of war as a task of Ukrainian sociology. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Sotsiologichni nauky – Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Sociological sciences*, 5 (302), 126-150 [in Ukrainian]

11. Trebin, M.P. (2014). "Hybrid" war as a new Ukrainian reality. *Ukr. socium – Ukrainian Society*, 3(50), 113-127. <https://doi.org/10.15407/socium2014.03.113> [in Ukrainian]
12. Trebin, M.P. (2015). Соціологія війни: український контекст. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriia: Sotsiologichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody – Visnyk V.N. Karazin Kharkiv National University "Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods"*, 1148, 34, 30-34 [in Ukrainian]
13. Golovakha, Ye., Makeyev, S. (Eds.). (2022). Ukrainian society in the conditions of war. 2022: collective monograph. Kyiv: Institute of Sociology NAS of Ukraine [in Ukrainian]
14. Pokalchuk, O. (2017, December 13). Proxy war and information operations. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/society/2017/12/13/384643_proksiviyna_i_informatsiyni.html [in Ukrainian]
15. State Department: This is not a proxy war. Russia is not at war with either the USA or NATO. (2022, December 15). *NEWS UA*. URL: <https://newsua.one/news-military/76584.html> [in Ukrainian]
16. Hanafi, S. (2022, April 25). Ukraine, Putin's Imperial Paradigm, and Euro-America. *Global Dialogue*. URL: <https://globaldialogue.isa-sociology.org/articles/ukraine-putins-imperial-paradigm-and-euro-america>
17. Smelser, N. (2003). Problems of sociology. Georg-Ziemelski lectures, 1995. Lviv: Kalvariia [in Ukrainian]
18. Lapan, T.D., Khyrovych, O.S., Chernysh, N.Yo. (2022). The Russian-Ukrainian war: theory and practice of sociological understanding. *Ukr. socium – Ukrainian Society*, 3 (82), 28-51. <https://doi.org/10.15407/socium2022.03.028> [in Ukrainian]

Received on 10.12.22